

УДК: 339.727.24

В.В. Косьміна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ПОРІВНЯЛЬНІ ПЕРЕВАГИ КРАЇНИ ТА ЇЇ ЕКСПОРТУ

У статті розглянуто теоретичні основи впливу прямих іноземних інвестицій на порівняльні переваги країн та їх промисловий експорт. Проаналізовано головні концепції, що пояснюють механізм такого впливу, зокрема теорію шляху інвестиційного розвитку, модель структурних зрушень внаслідок операцій ТНК, модель «зграї летючих гусей». Визначено, що іноземні інвестиції мають позитивний ефект на експортне зростання країн-імпортерів капіталу.

The article considers the theoretical foundations of the influence of foreign direct investment on the comparative advantages and industrial export of host countries. It analyzes key concepts that explain the mechanism of this influence, including investment development path theory, the model of structural shifts caused by TNC operations, and the «flying gees» model. It is claimed that foreign investments have a positive effect on host country's export growth.

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, промисловий експорт, порівняльні переваги, теорія шляху інвестиційного розвитку, модель «зграї летючих гусей».

За останнє десятиріччя були розроблені декілька концепцій, що пояснюють вплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на порівняльні переваги країни та її експортну конкурентоспроможність. Більшість досліджень показали позитивний зв'язок між припливом ПІІ в країну та структурними зрушеннями в її експорті, створенням або подальшим розвитком динамічних порівняльних переваг. Існує два основних механізми впливу іноземних інвестицій на збільшення експортного потенціалу країни — прямий та побічний. Перший пов'язаний із безпосередньою експортною діяльністю самих іноземних підприємств. Другий механізм передбачає побічний позитивний ефект впливу ТНК на місцеві підприємства та сприяння збільшенню їх експортної діяльності.

В останні роки все більше дослідників вивчали різні аспекти впливу прямих іноземних інвестицій на міжнародну торгівлю, зокрема експорт країн. Так, відомий дослідник Е. Хелпман досліджував відмінності впливу на порівняльні переваги країни горизонтальних ПІІ та вертикальних ПІІ [1, р. 451]. Дж. Янопоулос виокремив різні типи прямих інвестицій («захисні», що заміщують імпорту; «атакуючі», спрямовані на захоплен-

ня нових ринків; «реорганізаційні», зорієнтовані на пошук нових порівняльних переваг) за специфікою механізму їх впливу на експортний потенціал країн-імпортерів капіталу [2, р. 235–240].

Ф. Ву, Р. Сінковіч, Т. Кавузгил, А. Роат проаналізували різні канали промислового експорту іноземних фірм та показали роль субконтрактних угод транснаціональних компаній (ТНК) у збільшенні експорту із країн, де розташовані їх підприємства [3, р. 283–302]. Н. Дрифід та Дж. Лав вивчали мотивацію здійснення ПІІ та дійшли висновку, що вона має вирішальне значення для формування експортної стратегії іноземних фірм та передачі їх знань місцевим підприємствам. Вони показали, що прямі інвестиції, спрямовані на технологію, та ПІІ, спрямовані на зменшення витрат, будуть мати різний вплив на створення динамічних порівняльних переваг країни [4, р. 460–473]. Х. Халлак та П. Скот дослідили, що структура експорту промислово розвинутих країн та країн, що розвиваються, за останні п'ятнадцять років значно наблизилася. Вони пов'язали це із наслідками припливу ПІІ в слаборозвинуті країни та впливом на них процесу глобалізації [5, с. 417–420].

Багато дослідників вивчали експортну діяльність ТНК на прикладі окремих країн та показали особливості таких операцій у країнах, що розвиваються. Наприклад, Дж. Левер та Н. Террі здійснили економіко-статистичний аналіз впливу ПІІ на торгівлю країн АСЕАН в 80–90-ті рр. ХХ ст. Вони підтвердили гіпотезу про позитивний вплив міжнародних інвестицій на еволюцію структури експорту азійських країн. На думку цих дослідників, ПІІ обумовили значну частину приросту промислового експорту країн АСЕАН, при чому це стосувалося не тільки торгівлі АСЕАН з іншими країнами, але й торгівлі між самими членами АСЕАН [6, , р. 265–268].

К. Вогіацоглу розглянув специфіку ПІІ США, ЄС та Японії у країнах Південно-Східної Азії, основні мотиви здійснення ПІІ і галузеві пріоритети операцій ТНК у цих країнах. Цей дослідник дійшов висновку, що не існує суттєвої різниці в експортній стратегії між північноамериканськими, європейськими та японськими транснаціональними фірмами [7, р. 140–160].

К. Стайлз, П. Патерсон та Ф. Ахмед надали емпіричний тест експортних операцій підрозділів ТНК між Таїландом та Австралією [8, р. 880–881]. К. Шарма зробив спробу показати кореляцію між припливом ПІІ в Індію та зростанням експортного потенціалу цієї країни [9, р. 435]. Незважаючи на зазначені публікації, багато питань, особливо теоретичного плану, ще залишаються не вивченими.

Мета статті — проаналізувати сучасні концепції, що пояснюють механізм впливу ПІІ на порівняльні переваги та експортну конкурентоспроможність країн та дослідити основні напрями впливу діяльності ТНК на структурні зрушення в експортних операціях країн-реципієнтів капіталу.

Значне зростання обсягів вивозу ПІІ, а також кількості ТНК із другої половини ХХ ст., привернуло увагу до вивчення впливу цих процесів на міжнародну торгівлю та порівняльні переваги країн. Більшість досліджень було присвячено питанням, чи заміщує вивіз капіталу експорт товарів із країни і чи змінюють ПІІ експортну спеціалізацію країн. Іншими аспектами таких досліджень були ефекти експорту капіталу на національне нагромадження та зайнятість. Хоча основна частина економічної літератури традиційно була присвячена вивченню впливу ПІІ на економіку країн, що ввозять капітал, в останні десятиріччя все більше дослідників почали вивчати наслідки

діяльності ТНК для країн, в яких розташовані їх дочірні підприємства. За останні тридцять років сформувалося декілька концепцій, що пояснюють механізм впливу ПІІ на експорт приймаючих країн.

Свого часу однією із перших спроб узагальнення впливу ПІІ на порівняльні переваги країни стала відома модель циклу життя продукту Р. Вернона. Ця теорія розглядає прямий та непрямий ефект ТНК на торгівлю і дає позитивну відповідь на питання, чи впливають ПІІ на зростання експорту приймаючої країни. Оскільки ПІІ здійснюються з метою використання порівняльних переваг країни для зниження витрат компанії (наприклад, на робочу силу, сировину тощо), то вони підвищують експортну конкурентоспроможність компаній і потенційно відкривають нові можливості для експорту продукції [10, р. 190–201].

Як вважав цей дослідник із США, саме під впливом ПІІ США відбувалася еволюція порівняльних переваг нових індустріальних країн (НІК) Азії в 60–80 рр. ХХ ст. і перетворення їх у провідних експортерів продуктів електроніки та побутової техніки. На заключних стадіях циклу життя продукту зменшення витрат стає основною стратегією виробництва ТНК. Тому стратегія мінімізації витрат привела до того, що ТНК почали створювати в НІК Азії нові галузі виробництва. У результаті США перетворилися із експортерів цієї продукції на її імпортерів, а азійські країни зайняли нові ніші в міжнародному поділі праці.

Вплив ТНК на зміну порівняльних переваг країни більш детально відображає концепція шляху інвестиційного розвитку країни (*investment development path theory*), викладена в публікаціях Д. Даннінга та Р. Найрулі [11, р. 1–41]. Згідно з цим теоретичним підходом, на певних стадіях розвитку країни (коли створені для цього передумови: зростає ринок, проводиться відповідна державна політика, поліпшується інфраструктура тощо) вона в змозі залучати значні обсяги ПІІ. Приплив таких інвестицій насамперед буде спрямовуватися у працевітські галузі із відносно низьким рівнем технології. Це викличе зростання експорту працевітських товарів із країни. Але з часом переваги країни в ресурсах або дешевій робочій силі зменшуватимуться або навіть зникнуть. Тому працевітське виробництво ТНК буде скорочуватися і переноситися до інших країн, що мають більш привабливі переваги розміщення. Хоча країна інколи може продовжувати експорт стандартизованої продукції, проте це переважно будуть робити місцеві фірми, що вже набули такого досвіду або мають субконтракти з транснаціональними корпораціями.

Зміни порівняльних переваг країни викличуть відповідні зміни і в припливі капіталу ТНК. Останні вже більшою мірою будуть організовувати виробництво в галузях із значною доданою вартістю, кваліфікованою робочою силою та більш високим технологічним рівнем. Це викличе новий потік експорту товарів і структурні зрушення в зовнішній торгівлі країни, що приймає підприємства ТНК. Концепція інвестиційного шляху розвитку країни достатньо точно відображає зміни порівняльних переваг та структури експорту, що відбулися за останні 40 років під впливом ПІІ в НІК першої хвилі — Південній Кореї, Сінгапурі, Гонконзі, о. Тайвань. Ці країни зайняли нові ніші в міжнародному поділі праці і віддали найбільш працевітські типи виробництва НІК другої групи (Малайзія, Індонезія, Філіппіни, Таїланд) та Китаю.

Деякі вчені спеціально розробляли теоретичні моделі взаємозв'язку між ПІІ та змінами порівняльних переваг країни. При цьому вони обґрунтовували свої висновки пере-

важно на матеріалах країн Південно-Східної Азії. Серед них слід відзначити відомі дослідження Б. Баласси, П. Чоу, С. Лала, та Т. Озави. Так, Т. Озава запропонував «модель структурних зрушень внаслідок операцій ТНК» [12, р. 29–43]. Вона передбачала, що транснаціональні корпорації приносять у країну капітал, технологію, знання та стимулюють промисловий експорт. Накопичення цих ресурсів приводить до виникнення динамічних порівняльних переваг країни і відкриває можливості поступових структурних зрушень в її економіці та експорті.

На певних стадіях припливу ПІІ нагромадження фізичного та людського капіталу обумовить перехід країни на нову технологічну фазу розвитку. Імпульси економічного зростання на цій фазі буде генерувати не видобувна промисловість та сировинний експорт, а обробна індустрія, представлена не тільки дочірніми підрозділами ТНК, а й місцевими підприємствами, що отримали доступ до стандартних технологій і починають експортувати свою продукцію. Поетапне проходження певних фаз структурних зрушень, на думку Т. Озави, буде супроводжувати індустріалізацію цих країн. Одні країни будуть йти за іншими в такій поетапній індустріалізації, копіюючи їх порівняльні переваги в певній часовій хронологічній послідовності.

Економісти США П. Чоу та С. Лал на основі статистики першого ешелону НІК Азії перевірили модель Т. Озави і показали, що вона досить правдиво відображає етапи їх індустріалізації та промислового експорту. Б. Баласса за допомогою розробленого ним індексу виявлених порівняльних переваг підрахував зміни в експортній спеціалізації НІК Азії і зробив висновок, що вони значною мірою були спричинені припливом ПІІ у регіон. Він також одним із перших в економічній науці висловив думку, що зміна структури промислового експорту країн Південно-Східної Азії відбулася під впливом діяльності ТНК [13, р. 243–254].

Відомий дослідник К. Коджіма застосував макроекономічний підхід до вивчення причин створення міжнародних фірм та їх впливу на економіку країн, що вивозять або приймають інвестиції. Намагаючись пояснити гіпотезу Уеллса і Стобоу щодо імпортозаміщувального характеру філіалів ТНК США, він поділив всі ПІІ на дві групи. Перша група — це так звані торговельно спрямовані прямі інвестиції. Їх направляють у галузі, в яких приймаюча країна не має порівняльних переваг. Тому підприємства ТНК будуть тут створювати або збільшувати динамічні переваги і відкриють нові можливості експорту країни. Прикладом торговельно спрямованих ПІІ К. Коджіма вважав вивіз капіталу із Японії в країни, що розвиваються. Він підтверджував свої висновки статистикою динамічного експорту японських дочірніх підприємств у НІК Азії. Друга група ПІІ — це так звані антиторгові інвестиції. Вони мають імпортозаміщувальний характер, отже, можуть зменшувати обсяги міжнародної торгівлі. Саме таку стратегію, на думку К. Коджіми, в 70–80-ті рр. ХХ ст. здійснювали ТНК США, розміщуючи свої підрозділи за кордоном. Він вважав, що для країн, що розвиваються, вигідні саме торговельно спрямовані інвестиції, оскільки вони змінюють структуру експорту цих країн і дозволяють їм зайняти нові ніші в міжнародному поділі праці [14].

На основі аналізу еволюції конкурентоспроможності азіатських країн у другій половині ХХ ст. японські дослідники запропонували модель «зграї летючих гусей» [15]. Порівнявши структуру економіки та експорту Японії, НІК першого ешелону та НІК другого ешелону в різні періоди другої половини ХХ ст., ці вчені показали, що кожна із цих груп країн проходила по черзі певні фази або стадії індустріалізації. Кожна

стадія відображала притаманну країні певну структуру порівняльних переваг. НІК першої групи поступово копіювали структуру порівняльних переваг Японії, а нові індустріальні країни другої хвилі, в свою чергу, відтворювали модель зростання і структури економіки, що раніше була створена в НІК першого ешелону.

Така модель зростання, за якої кожна група країн повторює з часом стадію індустріалізації свого більш розвинутого попередника, умовно нагадує зграю гусей, які летять по черзі один за одним. На першій стадії індустріалізації кожна із груп країн нарощує працездатний експорт, який виступає рушієм зростання. Лише згодом, накопичуючи інвестиції, знання і технологію, країна переходить на інвестиційну стадію зростання. Еволюція порівняльних переваг країни приводить до зміни структури її експорту — поступово зростає експорт товарів із значною доданою вартістю та наукоємким вмістом. Прибічники цієї концепції вважають, що вирішальну роль у створенні динамічних порівняльних переваг НІК та їх еволюції відіграли ПІІ та діяльність ТНК.

Згідно із моделлю «зграї летючих гусей» вартість робочої сили та відкритість економіки є двома найважливішими показниками, що визначали рух ПІІ в країні Азії. При цьому спостерігалася стійка та виразна тенденція: коли на певних стадіях розвитку в країні підвищувалася вартість робочої сили, починалася передислокація інвестицій ТНК у нову групу країн із дешевою робочою силою. Модель «зграї летючих гусей» обґрунтовує висновок, що підприємства ТНК підвищують експортні можливості приймаючих країн, оскільки використовують наявні в них фактори виробництва для зниження витрат. Зростання конкурентоспроможності філіалів ТНК збільшує експортний потенціал приймаючих країн. Ця модель також стверджує позитивний побічний ефект ТНК на експорт місцевих підприємств.

Ще один теоретичний підхід до вивчення впливу ПІІ на експорт приймаючих країн дає ресурсна теорія фірми (*resource — based view*, або скорочено — модель RBV), що вперше була запропонована економістами Н. Морганом, А. Каліка, С. Кацिकासом [16, р. 90—108]. У концепції зазначено, що ТНК отримують додаткові конкурентні переваги за рахунок використання внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Зарубіжна експансія корпорацій допомагає їм залучати більш дешеві ресурси для створення найбільш ефективних глобальних вартісних ланцюгів. За цих умов транснаціональні фірми будуть максимально використовувати порівняльні переваги країни й організовувати експортно-орієнтовані підприємства. Модель RBV доводить: що привабливіші порівняльні переваги пропонує країна, то більша ймовірність експортної спрямованості ПІІ.

В останні роки цей підхід інтегрується із іншим теоретичним підходом — моделлю «структура — поведінка — функціонування» («*structure-conduct-performance*», або скорочено — модель SCP), що розглядає експортні операції фірми в контексті поглядів представників економічної школи промислової організації [17, р. 1—21]. На відміну від моделі SCP, яка базується на мікроекономічній теорії і головну увагу приділяє лише стратегічному менеджменту корпорацій, інтегрований підхід RBV — SCP досліджує, як ТНК розвивають стратегію використання порівняльних переваг приймаючих країн і за яких внутрішніх та зовнішніх умов створюють експортні підприємства. Крім вже згаданого раніше набору ресурсів, що пропонує країна-імпортер капіталу, до уваги беруться внутрішньокорпоративні особливості ТНК, зокрема її структура та форми взаємовідносин між головною компанією та дочірніми підприємствами. Таким чином, інтегрований підхід RBV — SCP при розгляді механізму впливу ПІІ на експортний потенціал країни враховує більш складний набір детермінантів, ніж ресурсна теорія фірми.

Таким чином, сучасні економічні концепції обґрунтовують позитивний вплив ПІІ на порівняльні переваги країн та їх експортний потенціал. Цей позитивний вплив пов'язаний не тільки із здійсненням експорту дочірніми підприємствами ТНК, але й з механізмом створення можливостей експортної діяльності для місцевих підприємств. Значна частина економічних досліджень цієї проблематики базується на емпіричних матеріалах НІК Азії, які демонструють за останні 30 років значне зростання експорту та створення нових динамічних порівняльних переваг внаслідок залучення ПІІ. Макроекономічні концепції моделюють вплив ПІІ на еволюцію факторів виробництва в процесі індустріалізації азіатських країн і на основі цього досліджують структурні зрушення в їх експорті та зміни експортної конкурентоспроможності. Мікроекономічні моделі головний акцент у дослідженнях експортних операцій ТНК роблять на різних аспектах їх промислової організації, зокрема циклу життя їх наукових розробок, структурі власності або стратегічному менеджменті фірм.

1. *Helpman E.* A Simple Theory of Trade with Multinational Corporations /E. Helpman // Journal of Political Economy.— 1984.— Vol. 92.— P. 451–471;
2. *Yannopoulos G.* Foreign Direct Investment and European Integration: the Evidence From the Formative Years of the European Community // Journal of Common Market Studies.— 1990.— Vol. XXVIII.— № 3.— P. 235–259;
3. *Wu F.* Overcoming Export Manufacturers' Dilemma in International Expansion / F. Wu, R. Sinkovics, T. Cavusgil, A. Roath // Journal of International Business Studies.— 2007.— Vol. 38.— № 2.— P. 283–302;
4. *Driffield N.* Linking FDI Motivation and Host Economy Productivity Effects: Conceptual and Empirical Analysis / N. Driffield, J. Love // Journal of International Business Studies.— 2007.— Vol. 38.— № 3.— P. 460–473;
5. *Hallak J.* Estimating Cross-Country Differences in Product Quality / J. Hallak, P. Schott // Quarterly Journal of Economics.— 2011.— Vol. 126.— № 1.— P. 417–474;
6. *Lewer J.* Capital Account and Foreign Direct Investment Policies in the Late Nineties: What Effect on Trade / J. Lewer, N. Terry // ASEAN Economic Bulletin.— 2003.— Vol. 20.— № 3.— P. 256–271;
7. *Vogiatzoglou K.* The Triad in Southeast Asia: What Determines U.S., EU and Japanese FDI within AFTA? // ASEAN Economic Bulletin.— 2008.— Vol. 25.— № 2.— P. 140–160;
8. *Styles C.* A Relational Model of Export Performance / C. Styles, P. Patterson, F. Ahmed // Journal of International Business Studies.— 2008.— Vol. 39.— № 5.— P. 880–900;
9. *Sharma K.* Factor's Determining India's Export Performance /K. Sharma // Journal of Asia Economics.— 2003.— Vol. 14.— № 3.— P. 435–446;
10. *Vernon R.* International Investment and International Trade in Product Cycle / R. Vernon // Quarterly Journal of Economics.— 1966.— Vol. 80.— № 2.— P. 190–207;
11. *Dunning J.* The Investment Path Revisited: Some Emerging Issues. -In: Foreign Direct Investment and Government: Catalyst for Economic Restructuring / J. Dunning, R. Narula, eds.— London, New York.— 1996.— P. 1–41;
12. *Ozava T.* Foreign Direct Investment and Economic Development / T. Ozava // Transnational Corporations.— 1992.— № 1.— P. 29;
13. *Chow P.* The Revealed Comparative Advantages of the East Asian NIC's // The International Trade Journal.— 1990.— Vol. 5.— № 2.— P. 243–254;
14. *Kojima K.* Direct Foreign Investment: A Japanese Model of Multinational Business Operation / K. Kojima.— Bechenchem.— 1978.— Chapter 2;
15. Foreign Direct Investment Spurs Asia's Development / Asian Development Bank 2005 [Electronic source] // Mode of access: <http://adb.org>;
16. *Morgan N.* Antecedents of Export Venture Performance: A Theoretical Model and Empirical Assessment / N. Morgan, A. Kaleka, C. Katsikeas // Journal of Marketing.— 2004.— Vol. 68.— № 1.— P. 90–108;
17. *Cavusgil T.* Marketing Strategy — Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures / T. Cavusgil, S. Zou // Journal of Marketing.— 1994.— Vol. 58.— № 1.— P. 1–21.